

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİME GENEL BİR BAKIŞ

Araş. Gör. İsmail GÜVEN*

Bugüne kadar kurulmuş olan Türk devletlerinin içinde en önemlilerinden birisi de “Büyük Selçuklu Devleti”dir. (1040-1308) Selçuklu’lar gerek Türk, gerekse Dünya tarihinde medeniyete katkı bakımından çok önemli roller oynamışlar ve çok önemli gelişmeleri ortaya çıkarmışlardır. Eğitim alanında da Türk Eğitime katkıda bulunan hatta birçok yeni kuruluşun öncülüğünü yaparak, günümüze ulaşmasını sağlayan devlet, yine Selçuklu devleti olmuştur denilebilir. Özellikle bu devirde kurulmuş bazı kurumlar günümüz modern Türkiye’sinde bile halen mevcuttur. Bu nedenle buradaki eğitimsel gelişmelerin kısa da olsa ele alınmasının Türk Eğitim Tarihi’ne katkıda bulunacağını umuyoruz.

Büyük Selçuklu’lar dönemini kapsayan Türk toplumsal hayatı daha önceki göçebe, savaşan, hayvancılık, yapan, acı, basit ve bağlayıcı özelliği zayıf dinlere inanan, Bozkır kültüründen sıyrılıp yepyeni bir kültüre, tarıma dayalı yeni bir dönme girme dönemidir. Sosyal durum, ekonomik ve idari-askeri yönlerde olduğu gibi, dil, edebiyat, sanat yönünden olduğu kadar eğitim yönünden de Türkler; yeni bölge ve kültür şartlarının gereklerine uymuşlar, böylece eskisinden oldukça farklı bir görünüme kavuşmuşlardı. (Kafesoğlu, 1977; s. 297).

Selçuklu’lar dine de oldukça ilgi göstermişler dini bilimleri de geliştirmişlerdir. Bunun yanı sıra bilime de dört elle sarılmışlar ve birçok yerden bilim adamlarını ve değerli bilim kitaplarını biraraya getirip çok önemli eğitim kurumları kurmuşlardır. (Turan 1968; s. 298)

Genel olarak bakıldığında; bilime önem verilmesi, medreselerin gelişmesi, islami değerlere sahip veli insan tipinin iyice yaygınlaşması ve hayata bakış açısının islami özellikler taşıması Selçuklular’da eğitimin en temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır (Toğan, 1981, s. 214-215)

Selçuklularda eğitim denince başlıca üç konunun incelenmesinde yarar vardır:

* EPÖ Bölümü, ESTT Anabilim Dalı.

- 1- Devlet Adamlarının Bilimseverliği
- 2- Örgün ve Yaygın Eğitim Kurumları
- 3- Atabeglik Kurumu

Devlet Adamlarının Bilimseverliği

Selçuklu devlet adamları başta Tuğrul Bey, Alpaslan, Melikşah, Nizam-ül Mülk olmak üzere bilginlere, sanatkârlara, büyük saygı göstermişlerdir. Örneğin Alpaslan, medreseleri ülkenin her tarafına yaygınlaştırmış, öğretimi ücretsiz hale getirmiş ve öğrencilere maaş bağlamıştır. Yine ünlü vezir Nizamül Mülk kendi adıyla Nizamiye medreselerini kurmuş, ünlü bilimadamlarını buraya toplamış, çok geniş bir kütüphane kurdurmuş, ayrıca öğrencilerin burslu olarak öğrenim görmelerini sağlaması bakımından son derece faydalı işler yapmıştı (Akyüz 1989; s. 39). Eğitim bir devlet görevi olarak anlaşılmış, bu alana oldukça geniş bir yatırım yapılmış, öğrencilere ve bilim adamlarına geniş destek sağlanmıştır (Turan, 1969; s. 243). Bu, o günün koşulları için oldukça ileri bir düşüncüdür.

Bir devlette bir eğitim kurumunun, ya da bir eğitim faaliyetinin başarıya ulaşması, hatta başlayabilmesi için en önemli koşul, o devlette yönetimi elde bulunduran kişilerin bunu benimsemesidir. Eğer yöneticiler bunu benimsemiş ve kabul etmişlerse kurumlar daha kolay yerleşip ve daha çabuk ilerleyebilir. Selçuklular'da da devlet adamları, yöneticiler bunun gerekliliğini anlayıp, destek verdikleri için eğitim, kısa sürede gelişmiş, günümüz bazı bilimlerin bile temeli atılmıştır.

Devlet adamları eğitim kurumunu açarak ya da açtırarak, bunları vakfederek eğitim-öğretim hayatına destek olmuşlar, bilimadamlarını koruyarak, medreselerde ders vermelerini sağlamışlar, gerekirse bilim adamlarının ayağına kadar giderek eğitimin en iyi şekilde gerçekleşebilmesi için yoğun çabalar harcamışlardır. Bu ise devletin ekonomik, kültürel ve sosyal hayatının seviyesinin oldukça iyi bir duruma gelmesini sağlamış, Selçuklu devletinin kısa zamanda ileri bir medeniyet kurmasını sağlamıştır (Köymen, 1983; s. 365). Bu eğitimin doğal bir sonucuydu.

Özellikle MS. 1067 tarihinde açılan, zamanına göre çok önemli bir kurum olan Nizamiye Medreselerinin vezir Nizamül Mülk tarafından açılması devlet adamlarının bu konuya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Çünkü o zamana kadar bu nitelikte bir kurum dünyanın hiçbir yerinde mevcut değildi. (Çelebi, 1976; s. 31-86). Nizamiye medere-

selezi birçok bilimin yetişmiş kişilerce birarada, çok sayıda öğrenciye öğretildiği bir kurumdu.

Bunun yanısıra devlet adamlarının eşleri ya da kardeşleri de eğitim-öğretim kurumları yaptırır ve vakfederlerdi. Böylece bu kurumlar aracılığıyla bilim ülkenin her yanına dağılıp ve ülkenin birçok yerinden çok sayıda öğrenci de okumak için buralara gelmekteydi.

Özellikle Alparslan Zamanının Türk Eğitim-Öğretim tarihinde bir dönüm noktası olduğunu bütün tarihçiler kabul etmektedirler. Çünkü özellikle onun zamanında çok sayıda eğitim ve öğretim kurumu kurulmuş, ve bu kurumlar uzun yıllar yüksek öğretim veren ve toplumu derinden etkileyen kurumlar olmuşlardır. (Köymen, 1973; s. 75)

Bütün bunlara ek olarak, Selçuklu Sultan ve devlet adamlarının, yöneticilik yanında kültürel, eğitimsel ve edebi kişiliğe de sahip olduklarını söyleyebiliriz. Aynı zamanda Türk eğitimine de önemli katkıları da olduğunu da kabul etmek gerekir.

Selçuklular'da Örgün ve Yaygın Eğitim Kurumları

Selçuklu dönemi gerek örgün eğitim kurumları gerekse yaygın eğitim kurumlarının açılması bakımından, Türk eğitim tarihinde en verimli dönem olmuştur denilebilir. Çünkü bu dönemde açılan kurumların kesin sayısı bile bilinmemektedir. Özellikle medreseler, bu dönemin tipik örgün eğitim kurumları olarak hizmet vermişlerdir. Ülkenin dört bir yanına dağılmışlar ve ünlü bilim adamları buralarda ders vermişlerdir. Sayıca ve nitelikçe artmışlardır.

Burada ele alacağımız ilk örgün eğitim kurumu Medreseler olacaktır.

a) *Medreseler* : Selçuklu dönemi medrese bakımından zengin bir dönemdir demiştik. Gerçekten de Selçuklu devrine baktığımızda ilk medresenin neredeyse ülkenin kuruluşuyla başladığını söyleyebiliriz, Çünkü ilk Selçuklu medresesi 1040 yılında Nişapur'da Tuğrul Bey tarafından kurulmuştur (Akyüz, 1989; s. 10). Bu yönüyle ele alındığında, Selçuklu devletin kendisine kadar gelen Türk devletleri içinde bilime en çok önem veren, sosyal hayatı her zaman dikkate alan, halkın bilimle uğraşması için olanaklar sunan bir devlet olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü medreselerin devlet eli ile oluşturulması, öğrenimin vakıf yoluyla oluşması, ve yayılması, Selçuklu'ların eseridir. (Turan, 1968; s. 257). Medreselerin kurulması uzun yıllar devam etmiştir, Ama Alparslan devrinin, medreselerin kurulması, işleyişi bakımından önemi büyüktür.

Alparslan döneminde 1067'de ünlü Bağdad Nizamiye Medreseleri açılmış, bunların yanında bu adı taşıyan birçok medresenin de açıldığı görülmüştür. Medreseler çoğunlukla ya devlet eliyle ya da özel kişilerce kurulup vakıf eliyle yürütülmekteydiler (Akyüz, 1989; s. 40)

Bağdad Nizamiye medreseleri özellikle gerek bina ve gerek kuruluş bakımından günümüz modern üniversite kampüs fikrinin uygulanmaya geçirilmiş bir özellik taşıyan ilk medrese ya da öğretim kurumu olduğu söylenebilir. Çünkü öğrenciler, medresede öğretim yanında, yemek, yatma, sosyal faaliyetler, kütüphane gibi hizmetleri de almaktaydılar. Görülüyor ki kampüs fikri olarak ilk Selçuklularda ele alınmış, bir anlamda modern üniversitenin ilk temelleri atılmıştır denilebilir. Devrin Ortaçağ olduğunu dikkate alınırsa, bu düşüncenin o zamana göre ne kadar önemli ve ileri bir düşünce olduğunu kolayca söylenebilir.

Fakat bunun yanı sıra, Nizamiye Medreselerinin ilk devlet eliyle kurulmuş medrese olup olmadığı da ayrıca bir tartışma konusu olmuştur. Çünkü bu kurum, ilk defa devlet himayesi görmüş bir kurum olarak ortaya çıkmıştır, ve kurulmuştur denilmektedir (Aslanapa, 1963; s. 34) Oysaki medreselerin ilk defa resmi kurum olarak kurulması daha öncelere gitmekte, Karahanlılara kadar da uzanmaktadır. (Baltacı, 1976, s. 5) Bu gibi tartışmalar olmasada bu kurumun gerçekten çok ileri bir kurum olduğu hemen hemen gerek yerli gerekse yabancı tarihçilerce kuşkusuz kabul edilmektedir.

Bütün yazarlar şu konuda birleşmektedirler; daha önceleri dağınık olarak yapılan öğretim, Nizamiye Medreseleriyle bir sisteme ve düzene bağlanmıştır. Aynı zamanda medrese teşkilatı da sistemleştirilmiş ve özenli bir ilgiyle medreseler en ileri öğretim kurumları olmayı yolunda büyük gelişmeler sağlanmıştır. Selçuklu devrinde. (Köymen, Kafesoğlu ve Diğerleri).

Kuşkusuz Nizamiye medreselerinin bir başka özelliği de kendinden sonra gelen eğitim-öğretim kuruluşlarını etkilemiş olmasıdır. Nizamiye medreseleriyle eğitim ve öğretim, halk arasında yayılmıştır, ama öğretim dini konulardan tam olarak ayrılamamıştır (Öztuna, 1964; s. 556).

Başlıca büyük medreseler şu şehirlerde bulunmaktaydı: Bağdad, Musul, Basra, Nişapur, Belh, Marat, İsfahan, Merv, Amul-Rey, Tus. (Akyüz, 1989, s. 40) Bunların çoğunluğu devlet geliri ile yapılmıştır (Köymen, 1983, s. 374).

b) *Medreselerin Kuruluş Nedenleri*: Eğitim ve öğretimin yalnız bir zümrenin malı olarak kalmaması ve bilgi edinmenin herkes için mümkün

olması gerektiği fikir ve düşüncesi ilk olarak Ortaçağ İslamiyet dünyasında, Büyük Selçuklu Devleti tarafından oluşturulmuştu. Hatta bazı şehirlerde 20'den fazla medrese olduğu bile söylenmektedir (Sayılı, 1948, s. 69).

Medreselerin bu kadar yaygın kurulmasının başlıca sebepleri olarak da şunlar gösterilmektedir:

- 1- Ameli ihtiyaçlar
- 2- Devlet menfaatleri ve sünni olmayan ideolojilere karşı savunma , savunma önlemleri almak (Köymen, 1983, s. 375)
- 3- Genişleyen imparatorluğun yönetimi için memur yetiştirme ihtiyacının şiddetle duyulması
- 4- Din adamı yetiştirme ihtiyacı
- 5- Yeni fethedilen ülkelerin manen de fethini sağlamak için gerekli elemanları da sağlamak ve yetiştirmek düşüncesi
- 6- Bilginleri bir görev ve maaşla medreselere bağlayıp, denetim altında tutmak ve böylece devlete karşı tehlikeli olma ihtimalini ortadan kaldırmak.
- 7- Devlet adamlarının bilimseverliğinin yüksek düzeyde olması (Akyüz, 1989, s. 40)

Genel olarak yüksek öğretimde medreselerin açılıp, yaygınlaşmasına kadar, öğretim maddi olanakları iyi olanların tekelinde idi. Medreselerin kurulup vakfedilmesiyle bütün çahşkan ve fakir öğrencilere de öğretim olanağı sağlanmış oluyordu. Görülüyor ki, Selçuklular günümüzde bile halen birçok ülkede sağlanamamış olan sosyal adalet ve eşit olanaklar sağlama fikrini benimsemişler ve bunu gerçekleştirmek için ellerinden gelen bütün olanakları seferber etmişler ve kullanmışlardır. Bu gelenek daha sonra gelen Osmanlı devletine de bir gelenek olarak bırakılmıştır.

Medreseler bütün bunları, büyük ölçüde vakıf, yoluyla gerçekleştirebilmişlerdir. Kaynakları devlet adamları tarafından sağlandığı için özellikle fakir ve zeki öğrencilerin okuması kolaylaşıyordu (Merçil, 1980 s. 300)

Bütün bunların ışığında, medreselerin o günkü yapılarıyla modern kurumlar olarak devletin eğitimine hakimdiler denilebilir. Devletin amaçlarını gerçekleştirebilmek için ne tür içeriği öğrencilere kazandırdıkları ise ayrı bir sorundur. Şimdi de bu soruna genel hatlarıyla değinmekde yarar vardır.

c) *Medreselerin Programları* : Genel olarak bir ülkedeki eğitim programlarına bakıldığında birden fazla etken çerçevesinde oluştuğunu görürüz. Çünkü gerek devletin toplumsal yapısı, gerek kültürel yapısı, gerekse yönetsel yapısı ya da eğitimden devletin beklentileri gibi, daha sayamayacağımız birçok etken, eğitim programını etkilemektedir. Kuşkusuz etkenler çok olunca, programlar da ona göre çeşitlilik ve değişiklik gösterecektir. Bu nedenle her etkeni dikkate alarak belli bir programı ortak noktalarıyla geliştirmek en iyi yaklaşım olacaktır. Bu ise devletin amaçları ve yetiştirmek istediği insan tipine bağlıdır.

Selçuklu devleti dönemi eğitim programlarına ve ders çizelgelerine bakıldığında dersler ve konuların çeşitli olduğunu görürüz. Medreselerin programları, islami bilimler dışında, riyaziye, (matematik) he'yet, tıp ve felsefe gibi akli bilimlerin okutulması durumuna ve bilim adamlarının olup olmamasına göre değişiyordu. Fakat özellikle merkezlerde ve Nizamiye medreselerinde, genelde pozitif bilimler de programlarda yer alıyordu. Her medresenin bir kütüphanesi ve şehirlerin halka açık kütüphaneleri vardı (Turan, 1969, s. 259-260) Bu kütüphaneler herkese açıktı. İsteyen istediği gibi buralardan faydalanıyordu.

Kütüphane anlayışına ve kurumların işleyişine bakıldığında Selçuklu devletinin bunu kendine özgü yöntemlerle o zamandan çözmüş olduğunu ve bu konuyu bilimsel olarak ele aldığını görürüz. Çünkü çok değerli el yazmaları, çeşitli kişiler ve kurumlar tarafından vakfedilen kitaplar çok zengin bir bilgi birikimi oluşturmaktaydılar.

Selçuklu devrinde tıp öğretim daha çok devrin büyük hastanelerinde yapılıyordu. Hey'et'de rasathanelerde öğretiliyordu. (Turan, 1969, s. 262) İşte bu olgulardan yola çıkarak şu rahatça söylenebilir; Selçuklular bilimsel olarak eğitime eğilmişler, her bilimin kendine özgü yönlerini iyi incelemiş ve her bilimi kendine özgü mekanlar içerisinde gerçekleştirmişlerdi. Günümüzle karşılaştırması yapıldığında, özellikle günümüz birçok üniversitesinde teori ile uygulamanın güçlüğü, bilimin ilerlememesine engel olduğu halde, Selçuklular bunu en iyi şekilde gerçekleştirmişler, hem teoride hem de uygulamada o zamana göre çok yeterli olan bilimadamları yetiştirmişlerdir. Bu gerçeğin ışığında, o zamana göre değil, günümüze göre bile Selçuklular'da ileri bir öğretim sistemi ve eğitim organizasyonu olduğu söylenebilir.

Fakat, bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, felsefe ile ilgili bilimler çok geçmeden gözden düşmüş, kötü gözle görülmüş, programlardan çıkarılmış, yerini Kelâm'a bırakmıştır. Bu ise eleştirel ve soruşturan düşüncenin gelişmesi engellenmiştir. (Turan, 1969, s. 263)

Özellikle daha sonraları felsefi bilimlerin programdan çıkarılmasına neden olarak, bunların karışık olduğu, dinden çıkardığı ve cahil kimse-lerin buna kapılmaları ve bilim adamlarının o zamanlar aralarındaki çe-kişmelerin olması söylenebilir.

Medreselerin öğretim yöntemlerine bakıldığında daha çok ezbere dayandığı söylenebilir. Dersler yukarıda da söylendiği gibi önceden belirli ve hazırlanmış belli bir programa göre işlenmiyordu. Her müder-ris kendi uzmanlık dalına veya dallarına göre bir ders program ve me-todu uyguluyordu. Bunun yanı sıra devlet belirli konuların da okutulma-sını isteyebiliyordu (Çelebi, 1976 s. 209, 212, 289) İlk başlarda öğretim, derslerin ezberlenmesiyle gerçekleşiyordu. Fakat daha sonraki dersler yazılı şekilde verilmeye başlandı. Kur'an hariç, öğretilenlerin hepsini öğrenciler not ediyorlardı. Çünkü özellikle Hadis gibi derslerde metnin doğru olarak belirlenmesi son derece önemliydi. Bundan başka, temel bir çok eserin de kopyeleri sağlıyor ve böylece öğrenciler metni yüksek sesle okuyorlardı ve hoca da açıklamalarda bulunup metin üzerinde düzeltme-ler yapıyordu (Çelebi, 1976, s. 266) Bütün bunların yanında öğrencilerin soru sorma, ya da cevap isteme durumları da oluyordu. Hocalar da öğ-rencilere soru sorabiliyorlardı. Bu da Selçuklularda soru cevap ve tar-tışma yöntemlerinin kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, halka açık dersler yapıyor, bilim adamları Sultanın huzurunda bunları tartışıyor-lardı (Çelebi, 1976, s. 268)

Medreseler, sadece okul binasından oluşmamaktaydılar, Cami, kü-tüphane, yatakhane vb. destek hizmet birimleri de içermekteydiler. (Çelebi, 1976, s. 188). Bu modern kampüs fikrinin önemli bir aşamaıdır.

Medreselerde yapılan çeşitli faaliyetler halk tarafından da izlenmekte, ayrıca hocalar, müderrisler bazen halka açık dersler de vermekteydiler.

Bütün bunların yanında her hoca ve müderrisin kendi uzmanlık ala-nı veya kendi istediği alanda ders verdiğini söylemek mümkündür. Çün-kü müderrisler bir çok alanda kendilerini yetiştirmiş saygın kişilerdi. Bu nedenle onların oluşturduğu programa karışılmazdı (Çelebi 1976, s. 190)

Bu durumda bu kurumların en önemlilerinden olan Bağdad Nizami-ye Medresesinde okutulan derslerin neler olduğu konusunda bir fikir ver-mek için aşağıdaki çizelgenin verilmesinin yararlı olacağı görüşündeyiz.

Tablo incelendiğinde o zamana göre bu medreselerin derslerinin oldukça nitelikli olduğunu söylenebilir. Birçok medreseye bakıldığında din ve hukuk derslerinin çok fazla bir şekilde ele alındığı görülür.

Tablo 1. Bağdad Nizamiye Medreselerinin Dersleri*

Din ve Hukuk Dersleri	Dil, Edebiyat Dersleri	Felsefe Dersleri	Müsbet Bilim Dersleri
Kur'an Okuma Tefsir Hadis Fıkıh Kelâm	Arap Edebiyatı Fars Edebiyatı Nahiv Hitabet Sarf Cerh ve Tadil Tarih Edep	Felsefe Mantık	Tıp Cerrahi Hesap Hendese Müsellesat Nücum Hey'et Tabiiyat

Bütün bunların ışığında medreselerde bilim hayatı gitgide ilerlemiş, vakıflarla kurulum genişlemiş, ihtiyaçlar en ince noktasına kadar düşünülmüş, eğitim öğretim gayet iyi bir şekilde izlenmiş, ve ülkenin her köşesine yaygınlaştırılması sağlanarak, halkın en iyi biçimde eğitilmesine çalışılmış ve belli esaslara bağlanmıştır. (Çelebi, 1976, s. 367)

Özellikle Nizam-ül Mülk'ün çaba ve heyecanı ile medrese için yeni bir gelişme devri başlamıştır denilebilir (İslam Ansiklopedisi, 1940 Cilt 8, s. 51) Nizamiye medreselerinin ilkin Bağdad'da kuruluşunun nedeni olarak, Bağdad'ın o zamanlar bilim merkezi olması gösterilmektedir. Çünkü Bağdad nizamiye medreseleri en uzun yaşayan medreseler olmuşlardır (Öymen, 1964, s. 40) Bunun uzun süre yaşamasını tarihçiler hükümet merkezinde oluşu, bütçesinin zenginliği, öğretim kadrosunun yeterliliği ve güçlü olması gibi faktörlere bağlamaktadırlar (Çelebi, 1976, s. 254)

d) *Medreselerin İşleyişi*: Selçuklu dönemine bakıldığında medreselerin yüksek öğretim kurumları olarak binaları, öğretim kadroları, öğrencileri ve gelir kaynakları ile bir bütün oluşturduğu görülür.

Diğer taraftan aynı medreselerin bağımsız yüksek öğretim kurumları olarak camilerin işlevleridir: bir kısmını da üzerlerine aldıkları bilinmektedir.

Medrese inşasının kutsal sayılması, profesörün bilimsel-yönetmelik özerkliği-kişisel korunması, medresenin mali bağımsızlığı yanında, medrese binasının her türlü güvenliğinin sağlanması, bunun bizzat devlet tarafından sağlanması da Selçuklu eğitim düzeninin en önemli noktasıdır.

Aslında burada üzerinde durulması gereken temel nokta, medresenin her türlü düşüncenin savunucusu görünmesi noktasıdır. Şu halde denilebilir ki, medrese her türlü düşüncenin merkezidir ama aynı zamanda bilim merkezidir de (Köymen, 1983, s. 384)

* Akyüz, 1989'dan Aynen alınmıştır.

İşte Selçuklu devlet yönetiminin hoşgörüsünden ileri gelen özerklik ile medreseler zamanın en iyi yönetilen ve en verimli olan kuruluşlarından biri olmuştu. Gerek müderrislerin, gerek öğrencilerin ve gerekse diğer çalışanların ahenk içinde çalışmaları, gerekse ücret ve benzeri olanakların devlet ve vakıflar yoluyla yeterince sağlanması, bilim adamlarının çoğunluğunun sadece bilimle uğraşmaları, devlet işlerine bulaşmamaları, halk ile içiçe yaşamaları, padişah ve vezirlere yaranma korkusundan uzak olmaları düzeyli tartışmalar yapmaları, okunacak kitap vb. özgürce seçilme olanağının verilmesi, programı oluşturmada özgür olma medreselerin işleyişinde önemli olan unsurların, medresenin işlevlerini yerine getirmede ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Selçuklu medreselerinde öğretim öğretmen merkezliydi. Bu durum, öğretmenler ile öğrenciler arasındaki yakınlaşmanın daha kolay olmasını sağlıyordu. (Dağ-Öymen, 1977, s. 50)

Selçuklu medreselerinde öğretimin kaç yıl olduğuna ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ama dersleri ve sürelerini dikkate alındığında, aşağı yukarı 5 yıl kadar sürdüğünü söylenebilir. Sınıflara ayırma kavramı daha çok değişikti. Öğrencilerin seviyesi ve yetenekleri mutlaka dikkate alınmaktaydı. Bir öğrenci herhangi bir öğrenci grubundan bilimsel seviye yönü ile farklılığını hissettiği anda kendine uygun bir gruba geçirdi (Çelebi, 1976, s. 258)

Medreselerdeki haftalık çalışma ise genellikle haftanın üç günü (Salı, Perşembe-Cuma) ile bayram günleri hariç, diğer günlerde öğretime dikkat edilerek sürdürülmüştür. Günde ortalama 4 saat ders okutulmaktaydı (Baltacı, 1976, s. 43-44)

Medreseler idari bakımdan özek olduklarından, bilimsel özerklik de kendiliğinden gelmekteydi. Görülüyor ki medreseler işleyişi bakımından o zamana göre bile günümüzdeki bazı ülkelerden daha özerk ve bilimsel bir anlayışla kurulmuş ve işleyişlerini sürdürmüşlerdir.

e- *Müderrisler* : Müderrisler genellikle yeterliliğini kanıtlamış bilim adamları arasından atanıyordu. Bunlar genellikle ölünceye kadar görevde kahlardı. Maaşları dolgundu ve bilgili, kişilik sahibi dindar kişiler idiler. Bunun yanı sıra toplumda itibarları da oldukça yüksekti. Ayrıca her medresede esas olarak bir muid (yardımcı) ve başka yardımcı elemanlar bulunmaktaydı (Akyüz, 1989, s. 42) Bazen sultan fermanlarıyla da müderris tayin edildiği de görülmüştür. Bütün personel ya vezir ya da sultan tarafından seçilirdi. Buraya seçilen müderrislerin çoğunluğu daha önce de camilerde veya özel medreselerde hocalık yapmış kişilerdi.

Ama bunun yanı sıra, başka mesleklerden de hoca seçildiğine rastlanabilmektedir (Köymen, 1983, s. 401)

Elde edilen genel bilgilere dayanarak, tayin sırasında yeterlik ve tecrübe dışında pek başka şartın ileri türülmediği ve dikkate alınmadığını söylenebilir. Halbuki özel medreselerde hüküm süren bir kahlım prensibi vardı. Buna göre çok genç yaşta birisi pofesör (müderis) olabiliyordu. Ayrıca tayin türesi de sınırlandırılmamıştı, tayin edilen müderris genellikle ölünceye kadar görevini devam ettiriyordu. müderrisin azledilmesi pek nadirdir. Buna karşılık kendi arzusıyla profesörlüğü bırakanlar da vardı. Bir medreseye ancak bir müderris tayin ediliyordu. Diğer dersler için müderrisin emrine başka müderrisler ya da öğreticiler tayin ediliyordu (Köymen, 1983, s. 102)

Genellikle müderrisler medrese dışından sağlanıyordu ama daha sonraları, öğretim elemanlarının medrese içinden de sağlandığı görülmüştür. Özellikle bu elemanlar çok zor koşullarda ve zahmetli yollardan geçtikten sonra görev alabiliyorlardı. (Baltacı, 1976, s. 33) Yine Muid' liğin kaç yıl sürdüğü kesin olarak bilinmemekle beraber aşağı yukarı iki yıl dürdüğü tahmin edilmektedir. Ama bütün bunların üstünde, yani muidliğin bittiğinin göstergesi liyakat ve yeterlilik (Çelebi, 1976, s. 259)

Müderrisler geçici olarak başka görevlerde bulunuyorlardı, imamlık, hatiplik, elçilik, danışmanlık vb. bunlar arasında sayılabilir.

Müderrislerin öğretim görevi ölünceye kadar devam ettiği için, aynı yerde otuz yıl görev yapanları bile vardı. Çünkü bu kişiler kendi alanlarında otorite oldukları için yerlerini dolduracak kişilerin gelmesi çok güçtü.

Müderrisler genellikle kimseye muhtaç olmayan, dünya malında gözü olmayan, dindar ve garip merakları olan kişilerdi. Bilim adamlarının bunun yanısıra halkın yanında ve gözünde de büyük değerleri vardı. Halk her fırsatta onları dinler, över ve saygı gösterirdi. Hatta ölen ya da hasta olan müderrisler için yas tutar ya da dua ederlerdi (Köymen, 1983, s. 402)

Bilim adamlarının birbirlerine olan davranışları da dikkate değerdi. Bu kişiler biraraya geldiklerinde, karşılaştıklarında birbirlerine saygı gösterip en içten iltifatlarda bulunurlardı. Bazı bilim adamları sürekli olarak devlet adamları ile biraraya gelip ilgilendikleri halde bazıları bütün iltifat ve isteğe rağmen bundan kaçıyorlardı. Bilimsel ve idari özerklikten dolayı başka haklara da sahiplerdi. Örneğin, mesken dokunulmazlığı hakkına da sahiptiler. Müderrislerin elbiselerinin özel bir türde olup

olmadığı konusunda elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ayrıca, bu kişiler başkalarından gelen hediyeleri genellikle kabul etmezlerdi. Bilim adamları olan bu kişilerin maaşları dolgundu. Çünkü bunlar herkese bilim ih-sanında bulunurlardı, hatta yabancılar bile aynı şeyleri yaparlardı. Öyle ki, bu kişilerin bıraktıkları servetler de çok yüklü idi. Ama her bilim adamı istediği kadar servet sahibi olamıyordu. Bunun yanı sıra maaş ve diğer hakları çok iyi bir şekilde düzenlenmişti. Ayrıca müderrislerin öğrenciler üzerinde etkileri oldukça fazlaydı. Öğrencilerin önceden aldıkları kararları değiştirecek kadar fazlaydı denilebilir. Müderrisler öğrencilerin bilimsel yönleriyle olduğu kadar özel hayatlarıyla da yakından ilgilenmişlerdir. Değerli öğrencileri övmekten çekinmezlerdi (Köymen, 1983, s. 401-402).

Çok yetenekli olan öğrenciler Muid olarak seçilirlerdi. Çünkü Muid' ilk kurumu müderris olacaklar için önemli ve çok iyi bir yetiştirme yöntemi idi. Müderrislerin yazdığı ve okuttuğu kitap haline getirdiği bir dersi iyice öğrenen ve bildiğini kanıtlayan kişilere müderrisler tarafından "İcaze" verilirdi. Zamanla müderrislik payesi, "İcazet" ile sağlanmaya başlandı ki bu uzun yıllar sürmüştür (Çelebi, 1976, s. 259).

Genel olarak baktığımızda Selçuklu medreselerindeki müderrislerin, ahlaklı, yetenekli, öğretim de bugün bile geçerli olan, bilgi sahibi olma, yeterlilik gibi niteliklere sahip oldukları, kesinlikle ortaya çıkmaktadır. Bu gerçek üniversite ve modern eğitim kurumlarında bile zor sağlanan bir olgudur. Bütün bunlar dikkate alındığında, Selçuklu medreselerinde ders veren kişilerin gerçekten çok değerli kişiler olduğu, eğitimin de buna bağlı olarak yetenekli ve iyi kişiler yetiştirdiği söylenebilir.

f) *Öğrenciler* : Selçuklu medreselerinin getirdiği en büyük yeniliklerden birisi de öğrencilerin statüsünde yapılan yenilikler idi. Bu yeni öğretim sisteminde, öğrenci aldığı bursla maddi sıkıntıdan kurtulduğu gibi, ayrıca okuduğu yerde barınma ihtiyacını da gideriyordu. Böylece fakir fakat okumak isteyen yetenekli öğrenciler, devletin sağladığı olanaklar ile kolayca öğrenim görebiliyordu (Köymen, 1983, s. 402-403).

Bununla birlikte, babalar çocuklarını daha küçük yaşlarda engelle-yici öğeler ortaya çıkmadan eğitime yöneltme gereği duyuyorlardı. Nitekim çocukların 6-7 yaşından itibaren ilk öğretim okulları olan Küttap'a başlatılması en eski uygulamalardan biridir. Bundan sonra da küçük dereceli medreselerden başlayıp, yüksek medreselere devam ediyorlardı (Dağ, Öymen, 1977, s. 170) (Benzer gelenek Osmanlılarda da vardı).

Bunun yanısıra yukarıda söylediğimiz gibi yüksek düzeydeki medreselerde okuyan öğrencilerin bütün giderleri, özellikle fakir olanların, devlet tarafından karşılanıyordu. Bu sistemin öncüsü ise her alanda olduğu gibi bu alanda da Nizam Ül Mülk idi. O, kendi medreselerinde herkesin öğrenim yapabilme hakkına sahip olduğunu ve istisnasız her öğrenciye karşılıksız burs verileceğini ilan etmişti ve üstelik herkese parasız öğrenim yanında düzenli bir maaş da bağlamıştı (Çelebi, 1976, s. 301)

Medreselerde öğrenci sayısının oldukça fazla olduğu bilinmektedir. Hatta bu sayının Bağdad Nizamiye Medreselerinde 6000'ni bulduğu söylenmektedir. Üstelik bu öğrencilerin hepsi de parasız olarak öğrenim görüyorlar, bütün ihtiyaçları da devlet tarafından karşılanıyordu. Ayrıca fakir öğrencilere kendileri için ayrılan bütçeden para da veriliyordu (Çelebi, 1976, s. 301) Bu öğrenciler maddi sıkıntıdan uzak kendilerini bilime veriyor ve kendilerini rahatça geliştirme imkânı buluyorlardı. Böylece öğretimin niteliği de oldukça yükseliyordu. Fakir öğrencilerin korunması, çok değerli bilimadamları ve müderrislerin yetişmesini de sağlamıştır. Örneğin, Gazali, ve kardeşi Ahmed'de bu olanaktan yararlanarak yetişmiş bilim adamlarının başında gelmektedirler. Medreselerin en önemli özelliğinden biri de her isteyenin istediği her yaşta, öğrenci olabilme kolaylığını sağlamasıydı. Ayrıca, müderrisler de öğrencilerini kendileri seçerlerdi (Akyüz, 1989, s. 42)

Görülüyor ki Selçuklu'lar bugün birçok ülkede bile halen daha çözülememiş olan fırsat eşitliği ve herkese okuma hakkı ilkesini 11. yüzyılda çözümlenmişlerdir. Selçuklular daha önce paralı olan öğretimi, ortadan kaldırarak sorunu tamamen halletmişlerdir.

g) *Özerklik*: Medreselerdeki idari ve bilimsel özerklik öğrencilere olduğu kadar, öğretim görevlilerine de büyük olanaklar getirmiştir. Çünkü öğrenciler bir medreseye zorunlu olarak bağlı kalmadıkları için daha iyi yetişmek için başka illere gidip oralarda iyi hocalardan ders alma olanağı bulurlardı. Böylece bütün kültür merkezlerini tanıma olanağı bulurlar ve birçok değerli bilimsel eserleri incelerlerdi.

Medreselerde bilimsel özerklik çok önem taşımaktaydı. Geniş bir serbesti içinde bütün konular rahatça ele alınıp incelenilmekteydi (Baltacı, 1977, s. 7) Ayrıca müderrisler de okutacakları konular hakkında tamamen serbestiye sahiptiler, kendilerine herhangi bir program veya konu verilmezdi (Köymen, 1983., s. 191) Hatta fikir hürriyetini sağlamak için askeri muhafızlar bile kullanılırdı. Bunlar medreseyi dış saldırılara karşı korurlardı.

Medreseler bu özerklikleri sayesinde ileri derecede bilgiye sahip bilim adamı yetiştirmekle kalmamış aynı zamanda büyük şairler de yetiştirmişlerdir. Selçuklu medreseleri bu yönleriyle de günümüz yüksek öğretim kurumlarına örnek olmuşlardır (Köymen, 1983, s. 408)

Gerek işlevlerine, gerek öğrenci seçim ve yetiştirme tarzlarına ve gerekse idari yönlerine bakıldığında, medreselerin o zaman için oldukça ileri bir eğitim düzeyine sahip olduklarını kolayca söylenebilir.

h) *Medreselerdeki Bilim Dalları ve Dersler* : Bu devirde kurulmuş olan medreselerde tüm medrese tarihinde olduğu gibi, dini konular ön sırada yer almaktaydı. Aslında Türk eğitim tarihine bakıldığında, gerek Selçuklu'lar ve gerekse Osmanlılarda din, eğitimden hiçbir zaman ayrı düşünülmediği görülür (Öymen, 1963, s. 61) Buna eğitim-öğretim kadrolarının genellikle din adamlarından oluşması, dini inanışın yayılması gibi olgular neden olarak gösterilmektedir (Baltacı, 1977, s. 7) Ayrıca dini konular öğrencilerin de ilgilerini çekmekteydi. Burda ders veren kişilerin biricik konuları, din ve dini bilimlerdi. Bu nedenle daha sonra pozitif bilimlerde gerileme başladığı görülecektir. Ayrıca Nizamiye medreselerinde, müderrisliğe hazırlanan ve çeşitli bilim dallarında öğretim veren birçok bilim adamının bulunması da okutulan derslerin fazlalığına bir işaret olarak gözümüze çarpmaktadır (İslam Ansiklopedisi, 1940) Ayrıca derslerin fazlalığı ve grupları dikkate alındığında bu medreselerde, edebiyat, ilahiyat, fen gibi alanlarında bulunduğu söylenebilir (Köymen, 1971, s. 65)

Medreselerden başka daha önce de söylendiği gibi, cami ve mescitler de öğretim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kuşkusuz camilerde okutulan bilimler medreselerden farklı olacaktır. Aşağıdaki sınıflamaya bakıldığında bu farklılık daha kolay görülebilir:

Cami ve Mescitlerde Okutulan Bilim Dalları :

Kur'an Okuma, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Arap Dili ve Edebiyatı (Köymen, 1983, s. 408)

Selçuklu Medreselerinde Okutulan Bilimler :

Fıkıh, Tefsir, Hadis, Nahiv, Sarf, Dil, Edebiyat

Bütün bunlara rağmen gerek Selçuklu'lardan önceki yüksek öğretim kurumlarında gerekse Selçuklu'ların kurdukları öğretim kurumlarında belirli bir ders programından söz etmek imkânsızdır. Her hocanın ken-

disi ile ilgili bilim dalında ders verdiğini söylemek daha doğru olur (Köymen, 1983, s. 409)

Bunlardan yola çıkarak, Selçuklularda her alanda ders veren çok fazla sayıda bilimadamı yoktu denilebilir. Bu da medreselerin modern anlamda bir ihtisaslaşma içine giremediklerini göstermektedir.

Bu nedenle şu kolayca söylenebilir; medrese, tek bir fakülteden oluşan bir kurum değildi, ama tam teşekküllü bir üniversite de değildi (Köymen, 1983, s. 411)

Medreselerin Mali Kaynakları : Selçuklu devrinde medreselere bakıldığında çok çeşitli işlevleri ve görevlerinin yanısıra çok sayıda fakir öğrenciye hem maaş ve hem de yardım verdiği görülür. Gerçekten de medreseler o günkü durumlarıyla çok masraflı kurumlardı. Peki bu giderlerini nasıl ve hangi yolla karşılıyorlardı?

Medreselerin gelir kaynakları çok çeşitliydi. Yukarıda da belirtildiği gibi, birinci derecede gelir kaynakları vakıflardan elde edilen gelirlerdi. Vakıflar Selçuklular döneminde kurulan vemedreselerin işlemlerini sağlayan çok önemli yardım kuruluşlarıydı. Medreseler vakıfları sayesinde ayakta durmakta, yenilikler yapmakta öğrencilerin ve hocaların ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Vakıf geleneği ilk olarak Selçuklu devrinde ortaya çıkmıştır. Bu da Selçuklu döneminin birçok açıdan orjinalite dönemi olarak adlandırılmasını sağlamaktadır. Çünkü sürekli bir gelir kaynağına sahip olan medreseler mali özerkliğe bu sayede kavuşuyorlardı.

Medreselerin gelir kaynakları arasında, vakıfların yanısıra zengin kişilerin yaptıkları yardımlar ve devletin sağladığı yardımlar da vardı. Gerçekte devlet medreselere maddi ve manevi bakımdan büyük yardımlarda bulunmaktaydı. Örneğin Nizam Üi Mülk Nizamiye medreselerinin Vakfiye şartlarını bizzat kendisi hazırlamıştır (Köymen, 1983, s. 412)

Elimizdeki bilgilere göre Nizam Üi Mülk'ün öğretim için harcadığı paranın 60 bin dinarı aştığı görülmektedir. Nitekim Bağdad Nizamiyesine tahsis edilen vakfiyelerin gelirleri ise senede 15 bin dinara ulaşmaktaydı (Çelebi 1976 s. 376)

Buraya kadar genel olarak Selçuklu devrinde önemli kuruluşlar olan medreselerden sözedildi. Ama bu kurumlardan başka eğitim kurumlarının da olduğu bilinmektedir bunlar içinde Küttab denilen kurumların da ayrı bir önemi vardır. Bu nedenle bu konuya değinmekde yarar vardır.

Mektepler (Küttab)

İlköğretim düzeyindeki bu kurumlara küttab da denmekteydi. Bunlar, okuma yazma öğretip, Aritmetik, Kur'an vb. dini ve ahlaki bilgiler veren kurumlardı. Kaynaklarda pek ayrıntılı bilgi olmamasına rağmen, Selçukluların bu kurumlara önem vermedikleri söylenemez. Çünkü bu mektepler bir anlamda medreselere hazırlık veren kurumlar gibi düşünülebilir. Yine bu kurumlar genel olarak, camilere bitişik olarak yapılmakta hocalar ya da imamlar buralarda ders vermekteydiler (Akyüz, 1989, s. 42)

Yaygın Eğitim Kurumları

Medreseler ve mektepler dışında eğitim verilen kuruluşlar da Selçuklu'larda yok değildi. Başta yaygın eğitim kurumları şunlardı: camiler, mescitler, bilginlerin evleri bilim, ve edep toplantıları, saraylar, kitapçı dükkanları, kütüphaneler vb. kurumlar. Ayrıca medreseler, dışarıdan dinleyici kabul ettiklerinden bunlara da bir anlamda yaygın öğretim kurumları gözüyle de bakılabilir. Bunlar zaman zaman halka okuma ve yazma, Kur'an okuma öğretirdi. Ayrıca esnaf loncaları ve diğer bir kuruluş olan ahilik teşkilatı da çok önemli bir yaygın eğitim kurumu olarak ele alınabilir (Akyüz, Köymen, Öztuna vd.)

Atabeğlik Kurumu

Türklerde şehzadelere siyaset ve savaş işlerini öğretmek, onlara danışmanlık, rehberlik yapmak için bazı tecrübeli kişilerin çok eskiden beri görevlendirildikleri bilinmektedir. Selçuklular da bu tecrübeli kişilere daha Atabeg, Lalabeg demekteydiler. Selçuklularda atabeğlik çok yüksek bir resmi görev ve ünvanıdır. Selçuklular şehzadelerin eğitimini, atabeğ denen, tecrübeli, yaşlı devlet adamlarına vererek, şehzadeleri onların gözetim ve rehberlikleriyle bir vilayetin yönetimiyle görevlendirmişlerdi. Bunun için Atabeğler şehzadelerin en iyi biçimde yetişmesini üstlenmiş, hem kuramsal hem de uygulamalı eğitim yapan birer eğitimci sayılırlar (Akyüz, 1989, s. 47)

Ahilik

Ahilik, Selçuklu'lar döneminde ortaya çıkmış, Osmanlı devletinin ilk yıllarına kadar etkili olmuş bir yaygın eğitim kurumudur. Ahilik, küçük esnaf, usta, kalfa ve çırakları içine alan, onların dayanışmaları kadar mesleklerini dürüstlük ve özenle yapmalarını sağlayan lonca teşkilatlarıdır. Ahilikte işbaşında ve iş dışında örgütün toplantı yerlerinde

olmak üzere ikili bir eğitim verildiği için, bu kurumlar da bir tür eğitim kurumu olarak adlandırılabilir (Akyüz, 1989, s. 47)

SONUÇ

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Selçuklu döneminde binlerce cami, yüzlerce medrese ve eğitim kurumu yapılmış, devlet ve yöneticiler bilime ve bilimadamlarına çok önem vermişlerdir. Medreseler oğünkü yapılarıyla orjinal birer kurum olarak gelişmişler, daha sonra gelen Osmanlı Devletlerini de etkilemişlerdir. Ülkenin dört bir yanından öğrenciler, parasız ve maaşlı olarak bu medreselerde okumuşlar, bilim hayatına çok değerli katkılarda bulunmuşlardır. Ülkenin resmi dili arapça olmuş, dini eğitim ağır basmıştır. Bunların yanısıra Farsça da ikinci dil olarak bilim ve edebiyatta kullanılmıştır.

Kaynakça

- Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi, Ankara, 1989
- Aslanapa, Oktay. "Orta Çağın En Eski İlim ve Kültür Müesseseleri," Türk Kültürü Dergisi, 1963
- Baltacı, Cahit. XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976.
- Çelebi, Ahmet. İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi, İstanbul, 1976.
- Dağ, Mehmet, Öymen, H. Raşit. İslâm Eğitim Tarihi, Ankara, 1977
- Kafesoğlu, İbrahim. Türk Milli Kültürü, Ankara, 1977
- Köymen, M. Altay. Alp-Arslan Zamani Selçuklu Kültür Müesseseleri, Ankara, 1983.
- "Alp-Arslan Zamani Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Dini Siyaseti." Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1971.
- Merçil, Erdoğan. Kirman Selçukluları, Kültür Bak. Yayınları, Ankara, 1980.
- Öymen, Raşit. "İslamiyette Eğitim ve Öğretim Hareketleri," İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1964.
- Öztuna, Yılmaz. Türkiye Tarihi, İstanbul, 1967.
- Sayılı, Aydın. "Higher Education in Medieval Islam". Ankara Üniversitesi Yıllığı, Ankara, 1948.
- Togan, Z. Velidi. Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981.
- Turan, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul, 1969.
- İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1940.